

*Шепель Ю. О.,
академік АНВО України,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладу
та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТРОПІВ М. Т. РИЛЬСЬКИМ У РОМАНІ О. С. ПУШКІНА «ЄВГЕНІЙ ОНЕГІН» (ПЕРЕКЛАД ЕПІТЕТІВ: АВТОРСЬКІ ЕПІТЕТИ, ПОСТІЙНІ ЕПІТЕТИ)

Анотація. У статті представлена характеристика перекладацької діяльності М. Т. Рильського, описано особливості передачі мовою перекладу оригінальних мовних засобів письменником і перекладачем, яким є М. Рильський. Актуальність статті визначається необхідністю вивчення творчої майстерні видатних перекладачів з метою виявлення засобів увиразнення мови на стику культур, порівнюючи мовні засоби двох мов. Робиться опис перекладацької діяльності М. Т. Рильського. Об'єктом дослідження є російсько-українська перекладацька майстерня М. Т. Рильського. Предметом дослідження є мовні засоби, використані в оригіналі твору «Євгеній Онегін», та їхнє відтворення у текстах перекладу М. Т. Рильського.

Ключові слова: письменник, переклад, творчі засоби, російська мова, українська мова, теоретик перекладознавства, епітет.

Постановка проблеми. Загальновизнаною перлиною російської літератури – пушкінським романом у віршах «Євгеній Онегін» – широко захоплювалося не одне покоління читачів як росіян, так і українців, а дослідники творчості О. С. Пушкіна проаналізували і прокоментували майже кожен рядок твору. Зрозуміло, що спроба перекласти цей всесвітньо відомий твір іншою мовою – це сміливий крок перекладача, відповідальний іспит творчого сумління, обдарованості, фахової майстерності, і цей переклад – якою б мовою він не чинився, набуває дуже великого значення.

За словами М. Рильського, «значення перекладу у тому, що він збільшує ресурси мови, на яку здійснюється переклад, передає знання одного народу іншому, сприяє поширенню знань та ідей» [3, с. 12].

Актуальність теми визначається важливістю дослідження основних тропів, а саме епітетів. Робота М. Рильського над перекладом є важливим творчим процесом, і дослідження мовних особливостей цих перекладів є плідною темою для аналізу, тому що ці переклади передають дух і культуру тогочасної Росії засобами української мови. Такий переклад має велике значення й залишається актуальним до сьогодні, тому що дослідження творів Пушкіна важливе як у плані виявлення особливостей національної мови, так і у плані розвитку перекладацької думки.

Лексичні аспекти, ефект контрасту, будучи відображенням однієї з основних закономірностей людського мислення – пізнання світу через співвідношення протилежностей, у художній літературі виступає як важливий компонент авторського стилю, що створюється різноманіттям художніх засобів, які втілюють контрастне сприйняття письменником дійсності. Різ-

номанітні форми словесних контрастів складають складну систему засобів художнього мовлення.

Актуальність статті вбачається у необхідності вивчення засобів увиразнення мови на стику культур, порівнюючи мовні засоби двох мов. Недостатньо дослідженими на сьогодні є проблеми перекладу таких мовних засобів, як епітет, порівняння та метафора.

Мета статті полягає у виявленні мовних особливостей оригіналу засобами мови перекладу, визначення основних засобів перекладу епітетів як способу світосприймання й найважливішого змістовного компонента тексту, що являє собою складну художню систему різноманітних зображувально-виразних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріалом нашого дослідження став переклад М. Рильським [11] твору О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін» [10] українською мовою. Особливості цього перекладу викликали цікавість багатьох дослідників, таких як О. Білецький [2], Є. Кирилук [8], Є. Єгорова [2], С. Крижанівський [4] Ф. Неборячок [5], М. Гудзій [6], С. Єрмоленко [7]. Нестандартність мислення, чітка та унікальна точка зору та особливості мови – це характеристики, що безпосередньо є рисами неповторності художнього твору, що ускладнюють процес перекладу.

Виклад основного матеріалу. Епітет належить до найуживаніших поетичних прийомів. Епітет, що підкреслює найхарактернішу ознаку того предмета, про який ідеться, можна назвати характерологічним або пояснювальним.

У художніх текстах епітети – це засіб образного мислення, індивідуально-авторського сприйняття дійсності. А отже, вони сприяють реалізації естетичної функції художнього стилю. За їхньою допомогою ідентифікуються стильові напрями, течії у літературі. Переклад епітетів вимагає від перекладача чуття міри: додаткові відтінки поетичних образів повинні органічно входити до образної системи перекладеного твору, зберігаючи загальну тональність оригіналу.

Досліджуючи мовні особливості перекладу тропів М. Рильським у творі О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін», було визначено, що у тексті друготвору епітети передаються за допомогою таких перекладацьких трансформацій:

1. На рівні лексичної апроксимації засобом передачі тексту оригіналу мовними засобами тексту друготвору є наближений переклад. Під апроксимацією у перекладознавстві розуміється такий спосіб, за якого здійснюється наближене відтворення одиниці мови оригіналу мовними знаками мови перекладу.

У роботі М. Рильського наближений переклад є найбільш поширеним засобом перекладу епітетів. *Наближений переклад* полягає у тому, що підбирається найближча за значенням до одиниці мови першотвору словесна одиниця мови друготвору. Пор.:

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Пришла худая череда</i>	<i>Потьмарилось. Лиха пора!</i>
<i>Какое темное волнение</i>	<i>Гмлосьне хвилювання крові</i>
<i>С каким тяжелым умиленьем</i>	<i>З яким тяжким замилюванням</i>
<i>Любови пленительные сны</i>	<i>Любовні чарівливі сні</i>
<i>Сердечный друг, желанный друг</i>	<i>О друже мій, о раю мій</i>

При перекладі прикметник *желанный* було замінено риторичним звертанням *о раю мій*, що не змінило зміст оригіналу, а надало більшої емоційності друготвору.

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Свой тайный жар, свои мечты</i>	<i>Свій пал таємний, вицвіт мрій</i>
<i>Я знал красавиц недоступных</i>	<i>Красунь я бачив неприступних</i>
<i>Чтоб на волшебные напевы</i>	<i>Щоб ти на милозвучні співи</i>
<i>Как эта глупая луна</i>	<i>Дурний цей місяць, що зійшов</i>
<i>И снится чудный сон Татьяне</i>	<i>І сниться дивний сон Татьяні</i>
<i>На стеклах легкие узоры</i>	<i>Химерні на шибках узорі</i>
<i>Волшебный край! там в стары годы</i>	<i>Чудовий край! Колись там, щирий</i>
<i>Печальной мглой окружен</i>	<i>Навколо ночі мла сумна</i>
<i>Когда ж падающая звезда</i>	<i>А як падаючої зорі</i>
<i>Рассвет печальный жизни бурной</i>	<i>Сумного дня світання бурне</i>
<i>Встает заря во мгле холодной</i>	<i>Горить зоря в імлі холодній</i>
<i>На утренней заре пастух</i>	<i>На ранішній зорі пастух</i>

У більшості випадків при перекладі епітети не зберігаються, переклад здійснюється наближений, що знижує колоритність мови, але завдяки таланту М. Рильського текст друготвору зберігає своє емоційне навантаження і повністю передає зміст оригіналу.

Переклад мовних образів, побудованих на асоціаціях художнього мислення, на традиційному слововжитку у романтичній поезії, завжди пов'язаний із труднощами: адже йдеться про те, щоб зберігати не тільки художні деталі, а й загальну настрівку картини, зображену в оригіналі.

1. Логізація

Під цим різновидом лексичної апроксимації розуміється заміна емоційно-експресивної одиниці мови оригіналу такою одиницею мови друготвору, що передає лише логіко-понятійний зміст.

Логізація зустрічається при перекладі текстів художньої літератури, в яких, крім логіко-понятійної основи – фактуальної інформації, є ще й емоційно-експресивний складник – художньо-естетична інформація. За допомогою логізації перекладені такі рядки:

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Чистая пламенная душа</i>	<i>Душі довіра чиста</i>
<i>Лились его живые слезы</i>	<i>Лились його гарячі сльози</i>
<i>Хранит надежды темный сон</i>	<i>Надію, як живлющий плин</i>
<i>На душу мертвею давно</i>	<i>Вливає в душу цю німу</i>
<i>Животворящий глас</i>	<i>Животворяща тайна</i>
<i>Его почувя, конь дорожный</i>	<i>Його почувши, кінь тривожений</i>
<i>Перенесен колодник сонный</i>	<i>Колодник лине в сні щасливім</i>
<i>Какое низкое коварство</i>	<i>Яке лукавство двоязике</i>

У перекладі спостерігається зміна національного колориту тексту за допомогою передачі епітету *низкое коварство* таким відповідником, як *лукавство двоязике*. Розмовний стиль оригіналу оживає в українських експресивних словах, емоційно забарвлених фразеологічних зворотах. Рильський активізує також відповідний експресивний словотвір – *добрыга, бідаха, пііта*, і лексику в емоційно-зниженому плані – *скиглить, волокти, потеревенить, чвалати, вклепаться*, і характерні синтаксичні побудови [7, с. 65].

У живому народному слові, характерних синтаксичних зворотах розкривається мовний реалізм образу няні. Перекладач повинен був знайти українські відповідники ліричних звертань до Тетяни: *сердечный друг, дитя мое, мой свет, родная, милая моя, красавица, о птишка ранняя моя*, стилістичні засоби компенсації народно-розмовних фразеологічних зворотів у прямій мові:

Російський варіант:	Український варіант:
<i>А нынче все мне темно, Таня:</i>	<i>А нині все забулось, Таню,</i>
<i>Что знала, то забыла. Да,</i>	<i>Потьмарилось. Лиха пора</i>
<i>Пришла худая череда</i>	<i>І недолуга я, й стара!</i>
<i>Зашибло...</i>	<i>Минулось...</i>

Перекладацький прийом логізація використовується при перекладі постійних та авторських епітетів. На основі відомих, загальнономовних метафор М. Рильський створює синонімічні вислови, позначені оригінальністю слововжитку.

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Весны моей золотые дни</i>	<i>Весни моєї красні дні</i>
<i>Услышу ваш волшебный глас</i>	<i>І голос ваш чудовно-милий</i>
<i>Узде послушный конь ретивый</i>	<i>Слухняний кінь дзвінкокопитий</i>
<i>В пустынях неба безмятежных</i>	<i>В пустелі безтурботно-синій</i>
<i>И вы, чувствительные дамы</i>	<i>Чутливо-ніжні дами</i>
<i>Но равнодушною княгиней</i>	<i>Можновладна ця княгиня</i>
<i>Роскошной, царственной Невы</i>	<i>Пишиновеличній Неві</i>

Постійний епітет *золотые дни* перекладено за допомогою мовного відповідника *красні дні*, використовуючи при перекладі логізацію.

Такі авторські епітети, які винесено М. Рильським до тексту перекладу твору О. С. Пушкіна, залишають у друготворі його індивідуальний відбиток і відповідний характер, але разом з тим ці епітети підкреслюють характерну особливість оригіналу, а саме його насиченість засобами увиразнення мови, які у більшості своїй не можуть бути точно відтворені у тексті перекладу. Складні прикметники такого типу – характерна ознака індивідуального стилю Рильського. Їх часто використовує перекладач для компенсації високого тону оповіді, побудованої на старослов'янізмах, на традиційних поетичних формулах.

При перекладі зустрічаються випадки, коли постійний або авторський епітет з'являється у перекладі не як мовний відповідник, а як засіб стилістичного забарвлення, з метою передачі характерних рис оригіналу. Наведемо приклади такого перекладу:

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Адриатические волны</i>	<i>Адріатична срібна хвиля,</i>
<i>То говорливой, то немой,</i>	<i>По тихих водах плывучи</i>
<i>Плывя в таинственной гондоле;</i>	<i>В таємно-мовчазній гондолі;</i>

Російський варіант:	Український варіант:
<i>В лицо мне веющей весны</i>	<i>Солодковоїної весни</i>
<i>Благо мира</i>	<i>Многострадальна тінь</i>
<i>По небу темному летела</i>	<i>Стріла огниста зелеліє</i>
<i>И рассыпалась</i>	<i>У небі темному вгорі</i>

У своїй роботі М. Рильський звертається до такого прийому з метою компенсувати втрачені епітети у деяких місцях.

Застосування у перекладі такого прийому компенсує втрачені епітети, які було перекладено наближеним перекладом без збереження стилістичної особливості оригіналу. Використання у перекладі таких епітетів цілком виправдане, тому що вони відповідають індивідуальним стилістичним особливостям тексту оригіналу. Стилістичні й семантичні нарощення, додаткові нюанси виникають саме у тих випадках, коли поетична образність розвивається у руслі усталених у романтичній поезії асоціативних зв'язків.

2. Повна лексична відповідність

Під повною лексичною відповідністю розуміють точне відтворення мовних одиниць оригіналу мовними еквівалентами у мові перекладу. Наведемо приклади такого перекладу:

Російський варіант:	Український варіант:
<i>И романтические розы</i>	<i>Про дивні романтичні рози</i>
<i>И нечто, и туману даль</i>	<i>Про щось і про туману даль</i>
<i>И прояснился темный ум</i>	<i>І прояснився темний ум</i>
<i>По гордой лире Альбиона</i>	<i>По гордій лірі Альбіона</i>

Вибір повного перекладу пояснюється близько спорідненістю мов і єдиним походженням.

3. Компенсація

Під компенсацією розуміють вилучення інформації в одному місці тексту першотвору і заміну її на іншому місці друготвору. Це переміщення.

Різновидом компенсації є часткова заміна мовних знаків тексту першотвору мовними знаками тексту друготвору.

Російський варіант:	Український варіант:
<i>И, вдохновенья снова полный,</i>	<i>І голос ваш чудовно-милий</i>
<i>Услышу ваш волшебный глас!</i>	<i>Почую я в натхнення час!</i>
<i>По небу темному летела</i>	<i>Стріла огниста зелеліє</i>
<i>И рассыпалась</i>	<i>У небі темному вгорі</i>

4. Декомпресія

Це різновид апроксимації на синтаксичному рівні, яка полягає у трансформації синтаксичної структури мови оригіналу у синтаксичну структуру мови перекладу.

Під декомпресією розуміють збільшення кількості мовних знаків у висловленні мови перекладу порівняно з кількістю мовних знаків у висловленні першотвору.

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Адриатические волны</i>	<i>Адріатична срібна хвиля</i>
<i>Средь обольстительных сетей</i>	<i>У згубне плетиво надій</i>

У своєму дослідженні М. Гудзій звертає увагу на проблеми, які зустрічались у перекладі М. Т. Рильського. Наприклад, він наводить такі зауваження до перекладу оригіналу *Имел он счастливый талант*, який Рильський відтворює через такі відповідники: *Він зроду любий мав талант*. Гудзій не погоджується

з таким варіантом, стверджуючи, що ближчим до оригіналу є варіант такого перекладу: *Щасливий в нього був талант*. Наступний рядок: *И наконец увидел свет*, який Рильським був відтворений, як *І в колі вищому з'явивсь*. М. Гудзій пропонує такий варіант перекладу: *І в колі світському з'явивсь*, стверджуючи, що переклад М. Рильського є неточним і двозначним [6, с. 118].

Даючи відповідь на зауваження Гудзія М. Рильський зауважує: «Нужно помнить и о том, что время, место, характер социальных отношений накладывают на язык печать, которую подчас очень трудно отобразить на другом языке. Взять хотя бы слова «свет», «светский», такие привычные у Пушкина. В силу исторических условий в украинском языке, в украинской литературе это слово до сих пор передавалось описательно: «велике панство», «великопанське товариство», «великопанське коло». Все это для Пушкина, в частности для «Онегина», не годится. И решил (может быть, правда, не первый) ввести просто: «світ», «світський». Это – расширение значения уже существующего в языке слова, один из многочисленных приемов, к которым прибегают переводчики (и поэты), не согласные мириться с бедностью языка в том или ином отношении. Сам Пушкин в своей великой роли преобразователя русского языка не раз, конечно, пользовался этим приемом» [9, с. 117]. Тобто, зі слів М. Рильського можна зрозуміти, що він не проти такого виразу, як *світське коло*, тому можна пояснити вибір перекладача, щоб дотриматись римування пушкінського оригіналу.

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Иль взор унылый не найдет</i>	<i>А чи побачу інший світ,</i>
<i>Знакомых лиц на сцене скучной</i>	<i>Чужі та нецікаві лиця</i>

Такий переклад, за словами М. Гудзія, має певний недолік: «Крім порушення смислу пушкінських рядків у такому перекладі *інший світ* мимоволі асоціюється з чимось на зразок загробного, потойбічного світу» [6, с. 119].

Також важливим стилістичним моментом, про який варто зазначити є переклад власних назв, а саме передача імені *Татьяна* Рильським як *Таня* або *Татьяна*, проаналізуємо у такому фрагменті:

І Таня стиха почала

На думку М. Гудзія, тут слід сказати, звичайно, не «*Таня*», а обов'язково «*Татьяна*». Танею називає себе сама Татьяна, згадуючи своє «дівоцтво», коли вона вперше зустріла Онегіна. Так називає її також Пушкін, говорячи про неї у минулому. Отак, зменшене ім'я, коли вона стала світською заможною жінкою, не могло залишатись у авторській розповіді про неї.

Російський варіант:	Український варіант:
<i>Урок ваш выслушала я</i>	<i>Ваш осуд вислухала я</i>

У цьому рядку, на думку, дослідника М. Гудзія можливий такий переклад: «*Урок ваш вислухала я*», тому що Онегін не засуджував Татьяну, а, дійсно, дав їй лише урок. І у наступній строфі, де Татьяна докоряє Онегіну за колишню «сворість», до неї, замість цього слова, у перекладі знаходимо слово «*докір*», що знову неправильно передає ставлення Онегіна до юної Тетяни, який він ні у чому не докоряв. У перекладі Рильського Татьяна говорить Онегіну:

*Вам, вихованцеві Москви,
Була нелюба я...*

Тут також М. Гудзій відзначає неточність перекладу та спотворення фактів: «Але який же Онегін вихованець Москви, якщо він *«родивсь на берегах Неві»* і у Петербурзі пройшло його дитинство і частково молодість? Друга зустріч Онегіна з Тетяною відбувається також у Петербурзі» [6, с. 114].

Попри зауваження, значення перекладу Рильського полягає не тільки у тому, що він виявив можливості української мови у передачі ідейного і стилістичного змісту твору світового значення. Переклад Рильського показав, що класична поезія Пушкіна – його картини природи, його поетичний опис прози життя – ввійшла у скарбницю естетичних надбань української літературної мови, надбань її художнього стилю.

Висновки. Отак, при перекладі епітетів М. Т. Рильський найчастіше використовував такі прийоми перекладу, як наближений переклад, логізація, повна лексична відповідність, компенсація та декомпресія. Подальший аналіз перекладацьких можливостей майстрів слова сприятиме поглибленню знань і навичок майбутнім перекладачам.

Література:

1. Білецький О. І. Творчість М. Рильського / О. І. Білецький. – К. : Дніпро. 1985. – 180 с.
2. Егорова Е. Мастерство перевода / Е. Егорова. – Москва : Сов. писатель. 1977. – 558 с.
3. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування : [посібник] / М. С. Зарицький. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.
4. Крижанівський С. А. Максим Рильський / С. А. Крижанівський. – К. : Вища школа, 1985. – 125 с.
5. Неборячок Ф. О. С. Пушкін українською мовою / Ф. Неборячок. – Львів, 1958. – 182 с.
6. Гудзій М. Поезія О. С. Пушкіна в українських перекладах / М. Гудзій // Вітчизна. – 1955. – № 8. – С. 108–124.
7. Єрмоленко С. Я. З повагою і трепетною любов'ю до О. С. Пушкіна / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 1975. – № 1. – С. 61–72.
8. Кирилюк Е. Школа поетического мастерства / Е. Кирилюк // Радуга. – 1969. – № 10. – С. 152–158.
9. Рильський М. Т. Пушкін українською мовою // М. Т. Рильський // Збір. творів. – Т. 16: Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 212–222.
10. Пушкин А. С. Евгений Онегин / А. С. Пушкин ; вступит. статья и коммент. А. Тархова]. – М. : Худ. литература. 1978. – 302 с.

11. Рильський М. Т. Поетичні переклади / М. Т. Рильський // Збір. Творів. – Т. 5: Поетичні переклади. – К. : Наук. думка, 1984. – 450 с.

Шепель Ю. А. Особенности перевода тропов М. Т. Рылским в романе А. С. Пушкина «Евгений Онегин» (перевод эпитетов: авторские эпитеты, постоянные эпитеты)

Аннотация. В статье представлена характеристика переводческой деятельности М. Т. Рылского, описаны особенности передачи на языке перевода оригинальные языковые средства писателем и переводчиком, каков М. Рылский. Актуальность статьи определяется необходимостью изучения творческой мастерской выдающихся переводчиков с целью выявления средств выразительности языка на стыке культур, сравнивая языковые средства двух языков. Описывается переводческая деятельность М. Т. Рылского. Объектом исследования является российско-украинская переводческая мастерская М. Т. Рылского. Предметом исследования являются языковые средства, использованные в оригинале произведения «Евгений Онегин», и их воспроизведение в текстах перевода М. Т. Рылского.

Ключевые слова: писатель, перевод, творческие средства, русский язык, украинский язык, теоретик перевода, эпитет.

Shepel Yu. A. Features of the translation of the trails by M. T. Rylski in Pushkin's novel "Eugene Onegin" (translation of epithets: author epithets, permanent epithets)

Summary. The article describes M. T. Rylsky's translation activity, describes the peculiarities of the transfer of original language means by a writer and translator in the language of translation, what is M. Rylsky. The urgency of the article is determined by the need to study the creative workshop of outstanding translators in order to identify the means of expressiveness of the language at the junction of cultures, comparing the linguistic resources of the two languages. The purpose of the article is to describe the translation activities of M. T. Rylsky. The object of the study is the Russian-Ukrainian translation studio M. T. Rylsky. The subject of the study are the language tools used in the original works of "Eugene Onegin" and others and their reproduction in the texts of translation by M. T. Rylsky.

Key words: writer, translation, creative means, Russian language, Ukrainian language, translation theorist, epithets.